

Нүүдэлчид ба зах зээлийн эдийн засаг
Nomads and market economy

*Ж.Дэлгэрмаа**

Товч агуулга: Нүүдэлчин ард түмэн бид байгаль дэлхийн эрхшээл дор амьдарч түүнийгээ дээдлэн шүтэж, хайрлан хамгаалж, аргадан эелдэг зөөлнөөр харьцаж, үржил шим өгөөж буянаар нь мал сүргээ адгуулан амьдарсаар ирсэн уламжлалтай билээ. Монгол гэхээр гадныханд морь, мал, хээр тал, нүүдэлчин ард түмэн төсөөлөгддөг гэх. Үнэндээ ч мал гэдэг Монголын брэнд, баялаг. Байнга хувьсан өөрчлөгдөж байдаг тогтворгүй араншинтай цаг улирал, ган, зудын бэрхшээлийг даван туулах боломжийг нүүдлийн мал аж ахуй л олгож байна. Монгол үндэстний эдийн засгийн хөгжил, худалдаа наймаанд хандах нүүдэлч ард түмний сэтгэлгээний онцлогуудаас эхлээд дэлхийг хамарсан соёл, эдийн засгийн шинэчлэлүүд, зах зээлийн эдийн засагт эргэн орсоноор одоогийн эдийн засгийн хөгжил бидэнд хэрхэн нөлөөлж байна вэ? Монголчууд нүүсээр. Талаас илүү хувийнх нь амьдрал хотожсон хэв маягт шилжиж, уламжлалт нүүдлийн соёл иргэншилтэйгээ айлсав. Хоёр соёл хэрхэн тэнцвэржиж, аль нь давамгайлсан өөриймшихүй дор бидний ирээдүйн чиг хандлага тодорхойлогдоно.

Түлхүүр үг: Монгол улс, нүүдэлчид, зах зээлийн эдийн засаг, эдийн засгийн хөгжил.

Нэг. Нүүдэлчид

Монгол нутаг дахь нүүдэлчдийн амьжиргаа, аж төрлийн хэлбэр нь тэдний хүсэл зориг санаачлагаас бага хамаарч, цаг уур газар нутгийнх нь онцлогтой уялдан үүсч хөгжиж иржээ. Эрс тэс, хуурай уур амьсгалтай, далайгаас алслагдсан энэ нутаг тивийг тивтэй, нэг иргэншилийг нөгөө иргэншилтэй холбосон их замаас зайдуу оршино. Ийм учраас чухал замыг дагасан боомт баригдах боломж хомс, дээр нь газар тариаланд төдий л тохиромжгүй цаг ууртай. Ийм орчинд эрс тэс цаг уурт тэсвэртэй, хагас зэрлэг, бэлчээрийн мал аж ахуй л тал нутгийн амжиргаанд хамгийн тохиромжтой байлаа. Гантай газраас зунтай газар руу, зудтай нутгаас өвөлжөө тийш, хангайн шилээс уулын өвөр рүү, нөмөр нөөлөгтэй бууцнаас сэрүүн дэнж рүү амархан шилжин хөдөлж чадна. **Эрт цагийн нүүдэлчид гэрийн мал адгуулахаас гадна ан гөрөө хийж өрх гэрийнхээ аж ахуйд нэмэрлэдэг байв.**

Нүүдэлчдийн бүхий л эд хогшил, сав суулга нь түргэн ачаалахад зохицсон авсаархан агаад замын ая даахуйц борог бааз. Нүүж суухад хөнгөн, барихад амархан гэр орон, тайлахад хялбар хувцас хунараас эхлээд цасан доороос өвсөө өөрөө малтаж идэх ба мөс цоо цавчин ус гарган ууж амиа өөрөө аргалаад явдаг мал сүрэг чухам энэхүү онцог дээр бий болжээ. Нүүдэлчин амьдрал нь аж төрөх амь зуух арга төдийгүй дайснаас биеэ хамгаалах, оршин тогтнох арга нь байв. Хүний тоо, зэр зэвсгийн хүчээр хавьгүй илүү гүрнүүдийн хажууд, дунд оршиж ирсэн Монголчууд чухамхүү хурдан нүүдэллэх чадварын хүчээр оршин тогтнож байв. Тэд өөрсдөөс нь хүчирхэг арми түрэмгийлэн ирэхийн цагт нүд алдам тал, ой хөвчийнхөө аль нэг булан руу ачаагаа хөтөлж, адуу малаа туусаар уусан шингэнэ. Эзэлж аваад суучих хот энэ тэр (нүүдэлчин биш ард амьдрах орд, харш, цайз) үгүй тул өнөө “эзлэн түрэмгийлэгчид” аяганы хийц, аяны зуушаа барахын цагт нутаг буцна. Тэд өөрсдөө нүүдэлчин ард болохгүйгээс хойш яалтай билээ.

“Монголчууд гар урлал, эдлэл хэрэглэлээ чимэглэх дуртай ард түмэн. Шинэ зүйлд басхүү хоройтой, тиймээс ч аливааг амархан сурдаг. Монголчууд хүчирхэг боловч шалихгүй, ялагдашгүй мөртөө хэврэг, цөөхүүлээ байтлаа дуусахгүй, жижигхэн хэрнээ дуусашгүй үндэстэн байсны нууц нь чухам энэ нүүдэлчин амьдралд л байгаа. Нүүдэлчин амьдралын уг сурвалж нь хээр тал нутагтаа буй. Иймээс бидний зуун зууны туршид нүүдлийн мал аж ахуй эрхэлж ирсэн нь тэдний сонголт гэхээсээ илүү хувь заяаны тулгалт байсан гэж хэлж болно. Нүүдэлчид бүхнийг гаднаас авдаг байсангүй. Өөрснөө с бас технологитой, арьс нэхий элдэж боловсруулахаас эхлээд уран дархчуул гар урлал үйлдэж тэр бүү хэл хүдрээс металл гаргах хүртэл үйлдвэртэй байжээ. **Сайн өөриймшүүлэгч /монголчлох/ малчин монголчууд аж төрлөө даган цаг үргэлжид**

*БНХАУ-ын Өвөр монголын Их Сургуулийн докторант.

зэрлэгшин, нийтлэг хөгжлийн эсрэг чиглэл рүү нүүж явсан юм биш. Зах зээл, үйлдвэрлэлээс хол, цаг үргэлж нүүдэллэн явдаг амьдралаасаа болоод бүхнийг өөрөө хийх, хэрэгцээт зүйлсээ малын ашиг шим болон байгалийн гаралтай зүйлсээр хангахаас өөр замгүй байсан. **Гэхдээ тэдэнд суурин иргэншилээс зугтаах, эргэн түүнд татагдах хандлага аль алин бий.** Нөгөө талаас нүүдэлчин монголчууд гайхамшигтай сайн сурагч, бусдын технологи, бүтээлийг өөриймшүүлэгч байлаа” (1.17).

Монгол гэр нь нүүдэлчин ард түмний уламжлалт гэр сууц юм. Байгалийнхаа зүйлээр бүтэж, эцэс сүүлд нь байгальдаа уусан шингэдэг. Ямар ч хор хохиролгүйгээр. Барихад, буулгахад хөнгөн авсаархан, зай багтаамж ихтэй, удаан эдлэгддэг. Нүүж, зөөхөд хялбар, ердөө 2-3 тэмээний л ачаа болно. Мөн гэр дэлхийтэй адил бөөрөнхий учраас элдэв муу энерги хорогдон үлдэхгүй. Хүний уур бухимдал, уцаарыг тайлдаг онцгой чадвартайн дээр, хана болох эсгий туурга нь цагт 500 удаа агаар солилцдог. Монгол гэрийг хэн ч, хаана ч, ямар ч төрлийн зориулалтаар ашиглаж болно. Одоо ч АНУ, Япон, Канад, БНСУ, Франц, гээд дэлхийн олон улсад ашиглаад эхэлчихсэн. Үүний араас гаалийн экспортын дүн мэдээг үндэслэн 35 орны нэрийг, дэлхий дахинаа түгсэн мянга мянган монгол гэрийн тоог дурайтал жагсааж болно. Энэ бол их нүүдлийн эхлэл. Тэгээд бас болоогүй архитекторын төгс шийдэлд тооцогдоод байгаа 3000 жилийн түүхтэй монгол гэрийг хэн ч өөрчилсөнгүй, угаас төгс бүтээгджээ. **(Монголчуудаас гэр бэлгэнд авсан гадаадын хэсэг хүн барих гэж долоо хоног ноцолдоод баралгүй “Монголчууд бүгдээрээ инженерүүд юм байна” гэж дуу алдсан удаатай)** Ийм онцгой шинжүүд цогцолсон монгол гэртээ нүүдэлчин ард түмэн тэнгэр газар, байгальтай нэгэн зэрэг холбогдож, нар сар, огторгуйгаас эрчим хүчээр тэтгэгдэн, мөнх тэнгэрт ивээгдэж байдаг учиртай.

Монголчуудад суурин соёл иргэншил, хотжилт, хэт хөгжил зохихгүй. Нүүдлийн соёл иргэншил бол монголчуудын өнө удаан оршин тогтнохын үндэс бас цорын ганц гарц нь ч байж мэднэ. Ер нь хүн төрөлхтөн эзэн Чингис хааны төвхнүүлсэн Эзэнт гүрний нүүдлийн соёл иргэншил, монгол ухаанаас иш татахыг байг гэхгүй. Энэ бол байгаль дэлхийтэй ойлголцох хамгийн оновчтой арга. Бас таатай сонголт. Ингэж байж л байгаль дэлхийн хүсэл биелж, хүрэх газраа мэдэхгүй хүн төрөлхтний хөгжил амсхийх боломжтой болно. Байгаль дэлхийн төлөө бидний хийж чадах цорын ганц зүйл бол түүнийг чин сэтгэлээсээ хайрлах. Чин сэтгэлээсээ хайрлана гэдэг өнгөц хэсгийн ногооноор бүрхэж, бусдын нүдийг хуурахыг хэлдэггүй. Бас “Яарвал даарна” гэдэг хоёрхон үгнээс бүтсэн монгол ардын зүйр үг бий. Хүн төрөлхтөн бид энэ хөгжилд дэндүү ихээр яарч хүрсэн. Явах замаа олохгүй, төөрч будилж, хөгжил хэмээн андууран, мөхлийн ирмэгт тулж ирсэн мэт.

Нүүдэлчин байх нь суурин ард түмнийг бодвол олон талаар дутагдалтай нь үнэн. Түүхийн үнэт эд өлгий зүйлс нь нүүдэл суудлын явцад хугарч эвдрэх, норж урагдах, гээгдэж хаягдах гэх түмэн шалтгаанаар үрэгдэж алга болох нь элбэг. Тийм ч учир **Монгол хүн** үл хөдлөх хөрөнгийг шүтэхээс илүү **хөдөлгөх, хувиргах, наймаалах эд хөрөнгийг ихээхэн эрхэмлэн үзнэ.** Үүнээс уламжлан нүүдэлчин ард түмний боловсрол мэдлэг нь компакт, цомхон аль ч үед юунд ч шилжүүлэн хэрэглэж болох хурдан шалмаг хувирамтгай шинж чанартай байдаг. Энэ нь тэдний тархи толгой, генд нь оршиж байдаг.

Манай өвөг дээдэс эртнээс олон улс түмнийг захиран нийгэм харьцаа, хүн төрөлхтний хоорондох мэдээллийн шинэ зарчмыг дэлхийн түүхэнд хэрэгжүүлж байсны хувьд бидний уураг тархинд ассир, перс, хятад, түвд, европын асар их нууцлаг мэдээллүүд удамшин оршиж ирсэн байдаг. Суурин ард түмэн консерватив сэтгэлгээтэй байдаг. Нэгэнт л тэгээд ойлгочихсон бол түүнээсээ сална гэж байхгүй. Ном, сонин, телевизээр хичнээн үзэж хараад ойлгохгүй. Жишээлэхэд, Монголыг элчилгүй цөл гээд ойлгочихсон бол манай нутаг ой модтой, загас жараахайтай гээд яриад байхад танайхан чинь хаана усанд ордог юм бэ? Танайх чинь гол, горхи байхгүй говь цөл шүү дээ гээд асуугаад байдаг. Газрын зураг дээр том гол, мөрний зураг үзүүлээд ч нэмэргүй. Гэтэл бид чинь бараг мэдээлэл авч чадахгүй байтлаа сургаар нь ойлгоод, мэдээд байдаг чадал увьдастай. Энэ бол монгол хүний боловсрол, мэдээлэл олж авах өвөрмөц онцлог юм. **Гэхдээ монголчууд суурьшиж эхэлж байна.**

Хоёр. Нүүдэлчид зах зээлийн эдийн засагт хэрхэх

Аливаа суурин газар, хот хүн амаа нэмэхийн төлөө ажилладаг. Дэлхийн аль ч хот ийм. Гэхдээ хэт замбараагүй биш. Хүн ам өснө гэдэг нь тухайн суурьшилд амьдрах бололцоо нэмэгдэнэ гэсэн үг. 1990 оны эхээр хотын хүн ам бага, бизнес хийхээр ашиггүй гэдэг байсан бол өнөөдөр сая гаруй хүнтэй, тодорхой хэмжээний ашиг олох чадамжтай болчихож. Хотынхоо зохион байгуулалтыг зөв хийх хэрэгтэй. Бид их хүнтэй болчихлоо, орон нутаг руу нь шилжүүлбэ гэж ярьж болохгүй. ДНБ-ий 60 гаруй хувийг үйлдвэрлэж байгаа энэ хоттой өрсөлдөх ямар ч төв өнөөдөр Монголд алга. Ойрын хугацаанд төвүүд байгуулах бололцоо ч байхгүй. Өнөөдөр томоохон хотын хэмжээтэй нь Дархан, Эрдэнэт л байна. Сайхан амьдарч, ажлын байртай болохоор хөдөө орон нутгийн иргэд хотыг зорьж ирсээр. Тиймээс орон сууц их баригдахын сацуу

түүнийгээ дагаад бизнес ч хөгжиж байна. Өөрөөр хэлбэл Дархан, Эрдэнэт эдийн засгийн тулгуур байсан бол хүмүүс тэнд орон сууц бариад амьдарч болно. Үнэндээ эдийн засгийн хувьд соронз хэлбэртэй болчихсон Улаанбаатар хотод Монгол Улсын 50 гаруй хувь нь амьдарч байгаа. Тиймээс хөдөө орон нутгийн иргэдээр тэлээд буй гэр хорооллыг барилгажуулах хэрэгтэй. Улаанбаатар хотод барилга барих газар байхгүй юм шиг ярьдаг. Хангалттай бий. Хотын захаасаа эхлээд байна. Манай улс 1990 оноос зах зээлийн шилжилтэнд эргэлт буцалтгүй шилжин орсноос хойш өнөөдрийг хүртэл хөгжлийн тодорхой шатанд хүрч дэлхийн хөгжилтэй хөл зэрэгцэн хөгжиж, ихээхэн ололт амжилтанд хүрч байгаа хэдий ч шилжилтийн өнөө үед нийгэм, эдийн засгийн тогтворгүй байдлын улмаас нийт хүн амын дунд ажилгүйдэл, ядуурал, бухимдал, нийгмийн сөрөг үзэгдлүүд улам бүр ихсэж байна.

Ийм нөхцөл байдалд манай улсын баримтлах **боловсролын бодлого** ямар байх ёстой вэ?

Нэгт, хямд төсөр байх ёстой.

Хоёрт, амьдралын зорилго шаардлагад яв цав нийцсэн оновчтой байх ёстой.

Гуравт, дэлхийн шинжлэх ухаан соёлоос хоцрохгүй байх ёстой.

Дөрөвт, нэгдсэн систем шаардлагатай байх ёстой.

Тэгвэл бид ирээдүйнхээ иргэдэд юу мэдүүлэх хэрэгтэй вэ? Энэ бол зайлшгүй соёлт хүн мэдэж байвал зохих хүн төрөлхтний соёлын өв уламжлал түүний үндэс юм. Сургуулийн хүүхдэд хүн төрөлхтний соёлын өвийг системтэй мэдүүлэх хэрэгтэй. Яагаад соёл гээд байгаа юм гэхлээр хүн болгон чадаж байх албагүй ч мэдэж байх ёстой онолын мэдэгдэхүүн хүнийг бүх насанд нь дагаж түүний амьдралыг залж тодорхойлж явдаг тэр зүйл нь соёл байдаг.

Нүүдэлчин Монголчууд өвөг дээдэс нь үхэж үрэгдэвч тэнгэрт хальсан тэднийхээ сүнсийг үр сад нь дээдлэн хүндэлдэг, зааж сургасан сургаалыг нь ягштал биелүүлдэг, байгуулсан алдар гавьяаг нь ам дамжуулан ярьж шүтдэг байлаа. Тэд үе үеийнхний оюун санаагаар тасралтгүй баяжин, хөгжиж ирсэн соёлын гайхамшигт түүхтэй.

Жишээлбэл, Математикийн шинжлэх ухаан гэхэд л натурал тоо, бүхэл тоо, рационал тоо, иррационал тоог ямар шинжээр нь ангилдаг, бодит тоо хуурмаг тоо гэж юу юм бэ? Тэгштгэл, тэнцэтгэл биш гэж юу юм бэ? Функциэс юугаараа ялгаатай юм бэ гэдгийг ойлгосон байх ёстой. Түүнээс хүн бүр математикийн мэргэжилтэн болох албагүй. Математик бол дүрсэлж, харж, загварчилж байх ёстой шинжлэх ухаан юм. Хэдүйгээр физик, хими математик загварчлалыг сайн харуулж чаддаг боловч зориуд томъёо, тэгшитгэл бүрийн загварыг геометр загвараар зураглан харуулж байж математикийг ойлгуулах болно. Аливаа шинжлэх ухаанд үйлчилж байгаа ерөнхий хууль, чанарыг нарийн цэгцтэй ойлгуулахыг соёл гээд байгаа юм. Ерөнхий боловсролын асуудалд онолын чиглэлтэй ийм соёлын үндсэн мэдлэгийг өгөхөөс гадна практикум гэдэг хичээлийн төрөл маш чухал байр суурь эзэлнэ. Хүн юмыг гараар хийж амьдрал дээр туршиж байж мэдлэг нь жинхэнэ бүтээлч болдог. Жинхэнэ практикумын хичээл дээр дуулж хуурдаж, биеийн тамир хөөж, гар урлалын бүтээл туурвидаг байх хэрэгтэй. Тэгэхдээ энэ нь хүүхэд бүрийн дур сонирхол, авьяас чадвараас шалтгаалсан сонголт байвал зүгээр. Анги өгсөх тутам бүхэл бүтэн сэдвээр бүрэн дүүрэн практикумын ажил хийлгэж байвал их үр дүнтэй байхсан. Мэдлэгээ хэрэглээд, дасгалжуулаад байхаар хүн аяндаа ухаан цоорч ирдэг. Хэрэгцээтэй мэдээллээ эрж олж авч чаддаг болно. Одоо хүн хангалттай мэдээлэл авч байна. Харин түүнийг ойлгож, тусгаж авах чадвартай болгох хэрэгтэй.

Хүнээ хөгжүүлэхгүйгээр урагш давшингуй хөгжих тухай ярих нь чөдөртэй морь унаад өртөө газар явах гэж адгаж буйгаас өөрцгүй. Хүндээ анхаарал хандуулж, бид өнөөдөр хэдэн хүнтэй, ирэх жилд хэд болох, өнгөрсөн жил хэдэн хүнтэй байсан гэдгээ яг мэдэж байж нийгэмдээ тохирсон зохистой хөтөлбөр, ядуурал, ажилгүйдэлийн төвшинг барих, түүнийгээ улс орныхоо хөгжил ирээдүйтэй холбох боломжтой болно.

Гурав. Бэлчээрийн хомсдолоос барааны хомсдол

“Долоон хямрал : Үл хямрах эдийн засагтай нүүдэлчид манжийн эрхшээлээс гаруутаа дэлхийтэй хөл нийлэх учиртай болов. Хэрэглээний хувьд өөрөө өөрийгөө хангадаг учраас бусдаас хамаарал багатай, тэр хирээрээ нийтийг хамарсан эдийн засгийн хямралаас зайдуу. Гэвч аж төрөл нь малаасаа хамраалтай, мал нь бэлчээрээсээ хамааралтай, бэлчээр гарц нь цаг улирлаас хамааралтай. Тэгэхээр эдийн засаг үргэлж риск дээр байдаг гэж болно.

Анхны хямрал : (1911-1912)

Монголчууд цөөн нэрийн барааны импорт, экспорт дээр тогтдог эдийн засаг нь нөгөө талаасаа үргэлж гадаадаас үргэлж хамааралтай ирсэн. Тэр нь өөрийг нь эзэрхийлэгч орны хүсэл зоригоос хамааралтай байв. Үндэсний эрх чөлөөний хувьсгалаар Манжийн амбан төлөөлөгчийн газруудыг хөөхдөө Хятадын худалдааны сүлжээ, пүүсүүдийг хамтад нь хөөж, ялангуяа баруун хязгаарт дээрэмдэн тоножээ. Үүнээс үүдэн

Ж.Дэлгэрмаа

монголчуудын цай, тамхи, даалимбаар хангадаг сүлжээ тасалдаж, импортын гол нэрийн бараа хомсдож хямрал үүсэв.

Хоёрдугаар хямрал : (1922-1928)

1920-иод онд гадаадын хөрөнгө оруулагчдыг хөөн гаргаж, тэдэнд төлөх өр зээлийг хүчингүй болгож, улмаар үүнээс үүдэлтэй мөн л цай, тамхи, даалимбын хомсдол. Энэ орон зайг зөвлөлтүүд нөхөхөөр гүрж цай, казах дүнс, орос даалимба үйлдвэрлэн нийлүүлж эхэлсэн боловч дассан бирэндээс шинэ бирэндэд шилжих нь амаргүй байлаа. Зөвлөлтүүд шинэ бараандаа дасгахын тулд дотроо ээмэг, бөгж зэрэг хонжвортой “азын” цай, тамхи хүртэл гаргаж байв.

Эдийн засгийн гуравдугаар хямрал : (1928-1932)

Гадаадын хөрөнгө оруулагчдыг хөөн гаргасны дараа Феодалын хөрөнгө хураах нэрийн дор өмч хураах ажил эхэлсэн. Сүм хийд жас жавын хөрөнгийг хураан түүн дээрээ коммун байгуулж, иргэдийг албан хүчээр хамруулсан. Ямарч бүтээлгүй, зорилгогүй ерөөсөө л коммунизм байгуулах зорилгын дор цуглуулсан хүмүүс асар их хөрөнгийг агшин зуур идэж, үрэн таран болгож дууссан. Үүнийг даган үнэгүйдэл бий болсон. (1939-1945) Энэ нь Дэлхийн II дайнд Зөвлөлт гүрэн татагдан орсонтой холбоотой. Зөвлөлтөөс хангадаг байсан цай, тамхи, даалимба хомсдсон төдийгүй, Монгол орон дайны байдалд орж “бүхнийг фронтод” хөдөлгөөн өрнүүлэн ажиллаж эхэлсэн. Дайн дууссаны дараа аж ахуйн байдал эргэн хэвэндээ орсон.

Эдийн засгийн дөрөвдүгээр хямрал : (1959-1990-ээд он)

Эхний ээлжинд чинээлэг ардын хөрөнгийг “Феодалын хөрөнгө хураах” нэрийн дор булаан авсан. Дараагийн ээлжинд коммунд нэгтгэсэн. Ингээд иргэдийн гар дээр үлдсэн малыг 1959-1962 онуудад нэгдэлжих болон дахин нийгэмчлэх компаниар хураан дуусгав. Нэг талаас мал хөрөнгийн үнэгүйдэл бий болсон. Иргэд малаа нийгэмчлэхээс өрсөн, зарж борлуулахыг хязгаарлах зорилгоор суурин газрыг сүү цагаан идээ, махаар хангадаг сүлжээг тасалсан. Малын захыг татан буулгав. Үр дүнд нь орон нутагт малын үнэгүйдэл, суурин газар махан хүнсний хомсдол бий болсон. Мах сүүний хангамжийг зөвхөн улсын худалдаагаар дамжуулан хийх шийд гарсан. Энэ бүтэц хомсдолыг бүрэн шийдэж чадаагүй. Суурин газарт мах сүү олох нь хамгийн том асуудал хэвээр үлдсэн төдийгүй хомсдол 1990-ээд оныг хүртэл үргэлжилжээ.

Эдийн засгийн тавдугаар хямрал : (1990-1995)

Энэ нь мөн л гол ивээн тэтгэгчээсээ салсантай холбоотой. 1990 онд социалист систем түүний дотор Зөвлөлт гүрэн задран унаж, Монголын үргэлжийн алдагдалтай, “коммунизм байгуулж байгаа” гэдэг зөвтгөлийн дор тэднээс тэжээгдэж байсан монголын эдийн засаг хямарсан. Дэлгүүрийн лангуу хоосорч, үлдсэн цөөн нэрийн бараагаа картаар хувиарлаж эхлэв. Эдийн засгийн эрх чөлөөний үрээр бий болсон чөлөөт худалдаа, Монголын өмнө нээгдсэн Хятадын эдийн засгийн өсөлт, мөн хувьчлал, ялангуяа малыг хувьчилсан нь элбэг мах хүнсээр нийгмийг хангаж эхэлснээр энэ хямрал намжсан юм.

Эдийн засгийн зургадугаар хямрал : (2008-2010)

Монгол орон ертөнцөөс тусгаарлагдахаа больж, дэлхийн зах зээлийн нэгэн хэсэг болсонтой холбоотой. Дэлхийг хамарсан эдийн засгийн хямрал нь Монголыг нэргэв. Энэ үеэр манайд анх удаа диффиляци ажиглагдсан. Дэлхийг хамарсан хямрал харьцангуй намжиж, Монголд уул уурхайн шинэ ирээдүй харагдаж гаднаас хөрөнгө орж ирсэнтэй холбоотой эргэн сэргэсэн.

Эдийн засгийн долдугаар хямрал : (2013-...)

Монголчууд гадаадын хөрөнгө оруулагчдын эсрэг шинэ дайн эхлүүлж, байгаль хамгаалах нэрийн дор орон нутгийн дарамтлагч бүлгүүд үүссэн. Төрөөс хоёр нүүртэй бодлого явуулж нэг талаасаа гадаадын хөрөнгө оруулалтыг дэмжих мэт боловч нөгөө талаасаа 68 хувийн татвар гэхчлэнгээр хөрөнгө оруулалтыг боомилсон бодлого явуулсанаар гадаадынхан хөрөнгөө эргүүлэн татаж, гарч эхэлсэн. Үүнтэй холбоотойгоор валютын нөөц хомсдож, эдийн засгийн хямрал эхлэв”(1.230).

Дөрөв. Гадаадын хөрөнгө оруулалт

НҮБ-ын Худалдаа, хөгжлийн бага хурлаас жил бүр гаргадаг “Дэлхийн хөрөнгө оруулалтын илтгэл”-д улс орнуудыг гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын үр дүнгийн болон чадавхийн индексээр нь байр эзлүүлэн ангилахад Монгол улс 1993-1995 онуудад хоцрогсдын ангилалд байсан бол 1999 оноос “чадавхиасаа илүү гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтыг шингээсэн улс орнууд”-ын тоонд орох болжээ. Харин “Дэлхийн хөрөнгө оруулалтын тухай-2008” илтгэлд “хошуучлагч” улс орнуудын эгнээнд тэмдэглэсэн нь Монгол улсын нийгэм, эдийн засгийн үзүүлэлт болон хөрөнгө оруулалтын орчин жил ирэх тутам сайжирч байгааг харуулсан явдал болсон.

“2011 оны эхний есөн сарын байдлаар 11.380 гадаадын хөрөнгө оруулалт бүхий аж ахуй нэгж Монгол улсад бүртгэлтэй болжээ. Энэ хугацаанд дээрх аж ахуйн нэгжээс нийт 5,8 тэрбум ам.долларын шууд хөрөнгө

оруулалт хийж, тэр хэмжээгээр Монгол улсын эдийн засаг өсч иржээ. 2008 онд гадаадын 1.551 компаний нийт 708 сая ам.долларын хөрөнгө оруулалт бүртгэгдсэн нь 1996 оныхтой харьцуулбал даруй 13 дахин нэмэгдсэн явдал бий.

2009 он гэхэд л Канад улс Монголд 500 сая ам.долларын шууд хөрөнгө оруулсан гэсэн тооцоо байдаг. Оюу Толгой төсөл хэрэгжиж эхлээд зөвхөн Оюу Толгойд хоёр тэрбум ам.долларын хөрөнгө оруулсан нь манай улсыг чиглэсэн хөрөнгө оруулалтын дүнгээр Канад улс анх удаа БНХАУ, БНСУ, Канад, ОХУ, Их Британийн Виржини арлууд, АНУ, Япон зэрэг улсууд оруулсан хөрөнгө болон компанийхаа тоогоор тэргүүлэх хөрөнгө оруулагчид болж байна. 2008 оны судалгаанаас үзвэл гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт эдийн засгийн өсөлтөд шууд нөлөө үзүүлж, Монгол улсын ДНБ-ний 10 орчим хувь, нийт хөрөнгө оруулалтын 30 орчим хувийг бүрдүүлж, гадаадын хөрөнгө оруулалттай аж ахуйн нэгжүүд төсөвт жилд дундажаар 200 орчим тэрбум төгрөгийн орлогын албан татварыг төвлөрүүлж, давхардсан тоогоор **100 гаруй мянган ажлын байрыг** бий болгосон. 2012 он гэхэд энэ дүн бүр ч нэмэгдсэн”(1.233). Монгол улс дахь гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт нь шилжилтийн эдийн засагтай бусад орнуудтай ижил түвшинд байна.

Монгол Улсад хангалттай хөрөнгө оруулалт хийж байна уу үгүй юу гэдэг нь нээлттэй асуудал хэвээр байна. Хэрэв Монгол Улс бусад орнуудаас эдийн засгаа илүү хурдан хөгжүүлэхийг хүсч байвал тодорхой шалтгаанаар хөрөнгө оруулалтаа нэмэгдүүлэх шаардлагатай юм. Гэхдээ хадгаламжтай болж, хөрөнгө оруулалт хийхийн тулд хэрэглээгээ зүгээр орхино гэсэн үг биш юм. Ийм тохиолдолд Монгол улс эдийн засгийн хөгжлөө хурдасгахын тулд улам их хөрөнгө буюу капиталыг гадаадаас оруулж ирэх хэрэгтэй. Мэргэжлийн ур чадвар болон оюун ухаан шингээсэн үйлдвэрлэл ба борлуулалтыг шаарддаг технологи, чанар, загвар, дизайн, барааны тэмдэгттэй болох замаар Монголын бүтээгдэхүүнийг гадаадын зах зээлд гаргах арга хэрэгсэлд хөрөнгө оруулах нөхцлийг хангах нь гол асуудал болж байна.

Abstract: We have traditional custom which we as Mongolian nomads live under natural power, worship it, and keep to safe, and live to herd their own livestock by grassland fertility and pasturage. The foreigners imagine Mongolia such as horse, steppe and nomadic life. In fact, the five kinds of livestock are Mongolian brand and their wealth. The unique nomadic livestock always overcome hard climate which is getting evolution. The nomadic economic development and characteristics of approach for the people’s businesses were moved to market economy. How would they been influencing into the world culture and reform of economic development? Mongols are moving. Most of Mongolian people getting urbanized and live by traditional nomadic custom. How to equivalent the two culture and we would be determined approach of the future development by better culture.

Keywords: Mongolia, nomads, a market economy and economic development.

Ашигласан ном зүй

1. Ч.Болдбаатар нар “Монголын эдийн засгийн түүхийн альманах” УБ 2014он
2. Х.Дондог “Монголоо эрсэн монгол” УБ 2011он
3. Улаанбаатарын бүсийн зөвлөл “Улаанбаатарын бүсийн хөгжлийн хөтөлбөр 2006-2015он” УБ 2006он
4. И Ү Гуан “Япон орныг ахин дэлгэхэд” УБ 2014он